

AMRA MULOVIĆ
(Sarajevo)

DISLOKACIJA KAO STRATEGIJA TEMATIZACIJE U ARAPSKOM JEZIKU

Sažetak

U arabistici su veoma rijetki na korpusu zasnovani naučni radovi u kojima se na različitim nivoima rečeničkog opisa raspravlja o postupcima tematizacije, tj. postavljanju u inicijalnu poziciju konstituenta koji u neutralnim rečeničkim shemama stoje u postglagolskoj ili postsubjekatskoj poziciji. Ovaj rad se bavi jednom specifičnom strategijom tematizacije, dislokacijom, koja za rezultat ima strukturu topik-komentar. U radu se daje opis sintaksičko-semantičkih obilježja konstituenta strukture topik-komentar, te razmatra komunikacijska uloga topika, sintaksički eksternog elementa koji s predikacijom stoji u pragmatičkom odnosu relevantnosti. Nerijetko preblematizirana tematizacija subjekta u radu se tretira kao dislokacija što se potvrđuje invarijabilnošću inicijalne pozicije topika u obrađenom korpusu. Rad ne zanemaruje niti primjere višestruke dislokacije, a rijetke primjere desne dislokacije koja podrazumijeva pojavu resumptivnog topika analizira tako što razgraničava strukturalno i semantičko polje resumptivnog topika i permutativa.

Ključne riječi: tematizacija, dislokacija, struktura topik-komentar, kontrastivni fokus, višestruka dislokacija, resumptivni topik

DISLOKACIJA: EKSTRAPONIRANA TEMA

Jezici sa relativno slobodnim poretком jezičkih jedinica imaju mogućnost da tematiziraju¹ različite rečeničke elemente jednostavnim

¹ Tematizacijom smatramo svaki postupak postavljanja u inicijalnu poziciju nekog elementa koji tu poziciju u nemarkiranoj rečeničkoj strukturi ne zauzima. Ova definicija proizlazi iz pozicione uvjetovanosti teme prema Hallidayevom modelu tematske strukture, budući

postupkom pomjeranja ili izmještanja, tj. topikalizacije, a da u strukturi ne ostane nikakav signal da se takva operacija izvršila. Topikalizacija kao strategija tematizacije moguća je i u arapskom jeziku. Međutim, arapski jezik, kao jezik ograničene slobode permutacije elemenata unutar rečeničke strukture, češće koristi jedan drugi mehanizam tematizacije, a to je dislokacija, strategija upotrebe specifične strukture u kojoj na mjestu ekstrapozicije ostaje signal “originalne” pozicije i funkcije tematiziranog elementa. Dakle, u procesu topikalizacije, na poziciji sintaksičke kategorije koja je “otkinuta” i pomjerena u inicijalnu poziciju ne ostaje neka druga sintaksička kategorija kao trag pomjeranja. S druge strane, dislokacija ne podrazumijeva pomjeranje kategorija, već se prije može govoriti o “kopiranju” neke sintaksičke kategorije na inicijalnu poziciju topika. U okviru komentara, koji predstavlja strukturno potpunu rečenicu, funkcija topika je kodirana sintaksičkom formom koja sa topikom kongruira u rodu i broju. Tipična struktura topik-komentar sastoji se od imenička fraze u funkciji topika, sintaksički izoliranog i separiranog od ostatka rečenice koji čini komentar.² Topik prati klauza u funkciji komentara, koja obično sadrži resumptivnu zamjenicu (*al-rābiṭ*) što je, kao zamjenica trećeg lica, inherentno referencijalna, te

da on temu definira kao “polaznu tačku poruke” (M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd, 1994, 37.).

² Pri definiranju i razumijevanju rečenice sa strukturom topik-komentar, u najvećoj mjeri se priklanjamo definiranju i opisu ove strukture kako su ih predložili El-Said Badawi, Michael G. Carter i Adrian Gully (vidi: *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004, 32637.), ili Kristen Brustad (vidi: *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C, 2000, 3307.). S druge strane, strukturom topik-komentar često se u arabiističkoj literaturi opisuje svaka rečenica koja počinje imenskom riječju, odnosno svaka rečenica u kojoj u inicijalnoj poziciji ne stoji glagol (vidi, na primjer: James Dickins and Janet C. E. Watson, *Standard Arabic: An Advanced Course*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, 338.). Preciznosti radi, mi se slažemo i sa ovim opisom budući da se u diskursu gotovo svaka rečenica, pa i ekvativna, može opisati kao struktura topik-komentar, ukoliko se analizira njen informacijski sadržaj. Lutanja u definiranju ovog tipa rečenice proistekla su iz jednostavne činjenice da je topik u ovom slučaju i pragmatička i strukturna kategorija. Bakir ide u krajnost i smatra topik u okviru opisane strukture čisto sintaksičkom kategorijom, što apsolutno odbacujemo (upor: *Aspects of Clause Structure in Arabic. A Study in Word Order Variation in Literary Arabic*, Indiana University Linguistic Club, Bloomington, Indiana, 1980, 215.). Ovaj tip rečenice se, bez obzira na to kako je nazivaju, često obrađuje u sklopu imenske rečenice (vidi, na primjer: A. F. L. Beeston, *Written Arabic: An Approach to the Basic Structures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, 58; Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997, 6034.).

anaforički referira na antecedent-topik, ili, bolje reći, koincidira sa njim: هَاتَانِ الْفَتَاتَانِ لَمْ يَقْتُلُهُمَا مُصْطَفَى سَعِيدٍ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٤٣) *Te dvije djevojke nije ubio Mustafa Said (Sezona seobe na sjever, 29).*³

Mi ćemo ponuditi opis strukture topik-komentar naslanjajući se na funkcionalni pristup rečeničkoj tipologiji, koja u klasifikaciji rečenica uzima u obzir, pored sintaksičkih, i semantičke i pragmatičke uloge rečeničkih konstituenata. Jednu novu tipološku klasifikaciju jezika, danas već općeprihvaćenu, ponudili su Li i Thompson, krenuvši od tvrdnje da je za opis nekih jezika pojam topika značajan koliko i subjekt.⁴ Među takvim jezicima je i arapski jezik budući da se u okviru temeljnih rečeničkih modela, koji su predstavljeni strukturama bez pomjeranja baznih konstituenata, u inicijalnoj poziciji mogu naći i topik i subjekt.

Po mišljenju spomenutih autora, topik, u najkraćem, podrazumijeva sljedeće:

- obavezno je određena inicijalna imenička fraza;
- ne mora biti argument nekog glagola u rečenici, tj. ne mora ostvariti selekcionu vezu sa nekim predikatskim konstituentom;
- njegov izbor je neovisan o glagolu, za razliku od subjekta kojeg je moguće donekle i predvidjeti glagolskim oblikom;
- povezan je sa strukturom diskursa, i objavljuje temu diskursa specificirajući domen predikacije;

³ Analitički prikaz navedenog primjera glasi: *ove dvije djevojke*: IF:ODR:NOM:DV:Ž.R. PART:NEG *ubiti*: IMPERF:JUS-RES:AK:DV:3.L.:Ž.R. *Mustafa Said*:IF:NOM. Sva tri prevodioca su ovu rečenicu preveli kao da je riječ o preponiranoj temi. To je standardni način prevođenja ovih struktura, budući da se struktura koja bi predstavljala doslovni prijevod rijetko može ovjeriti u bosanskom jeziku. Bukvalni prijevod, koji se da izvesti iz analitičkog prikaza, glasio bi: *Ove dvije djevojke, nije ih ubio Mustafa Said.*

Onđe gdje prijevodom primjera ne bude moguće predstaviti strukturu arapske rečenice, a ukaže se potreba za tim, ponudit ćemo analitički prikaz. Kratice u analitičkim prikazima koje upotrebljavamo znače: NOM – nominativ, GEN – genitiv, AK – akuzativ, JED – jednina, DV – dvojina, MN – množina, M.R. – muški rod, Ž.R. – ženski rod, L. – lice, ODR – određenost, NEODR – neodređenost, NEG – negacija, DET – determinator, KO – koordinator, SUB – subordinator, PREZ – prezent, PERF – perfekt, PRIDJ – pridjev, PRIJ – prijedlog, PRIL – prilog, ZAMJ – zamjenica, RES – resumptivna zamjenica, PART – partikula, IF – imenička fraza, G – glagol, S – subjekt, O – objekt.

⁴ U analizi koju prezentiraju Li i Thompson postoje četiri osnovna tipa jezika, klasificiranih prema strukturalnoj istaknutosti kategorija subjekta i topika, koja se ogleda u njihovoj inicijalnoj poziciji: jezici u kojima na istaknutoj poziciji dominira subjekt (*subject-prominent*), jezici u kojima na istaknutoj poziciji dominira topik (*topic-prominent*), jezici koji mogu imati u inicijalnoj poziciji obje kategorije i jezici koji ne spadaju niti u jedan spomenuti tip (vidi: Charles N. Li and Sandra A. Thompson, "Subject and Topic: A New Typology of Language", in: *Subject and Topic*, ed. Charls N. Li, Academic Press, London and New York, 1976, 459.).

- topik može biti morfološki markiran, ali je uvijek kodiran inicijalnom pozicijom u rečenici;
- topik je sintaksički neovisan o ostatku rečenice.⁵

Kako su autori topik definirali na primjeru kineskog jezika, moramo reći da za arapski jezik ne vrijede specifičnosti koje se vezuju za jezike gde je topik i morfološki kodiran, kakav je, recimo, kineski jezik.

SINTAKSIČKO-SEMANTIČKA OBILJEŽJA KONSTITUENATA REČENICE SA STRUKTUROM TOPIK-KOMENTAR

U klasičnim djelima struktura topik-komentar se naziva *ġumla dāt waġhayn* (“rečenica sa dva početka”). Wright ovu arapsku frazu prevodi kao “rečenica sa dva lica”, aludirajući na njenu dvostruku formalnu – imensku i glagolsku – prirodu.⁶ Ako se uzme u obzir osnovna podjela rečeničkih tipova na imensku i glagolsku rečenicu, rečenica sa strukturom topik-komentar može se naći u okviru oba tipa, budući da topik u ovakvom tipu rečenice smatramo ekstraponiranim elementom. Komentar u okviru strukture topik-komentar može biti glagolska rečenica: *الحكاية تزوي تفاصيلها المذبة سيماء السباعي... (روتانا، ١٩ سبتمبر ٢٠٠٧، ٤٦)* *Detalje priče prenosi spikerica Šejma elSabbai... [Rūtānā, 19. septembar 2008, 46],⁷ ekvativna rečenica: (٥٩ موسم الهجرة إلى الشمال، ٥٩) الرّجال في أيديهم المصابيح وبعضهم في القوارب (موسم الهجرة إلى الشمال، ٥٩)* *Ljudi su nosili fenjere, a neki su bili u čamcima (Sezona seobe na sever, 41),⁸ složena rečenica sa kondicionalnom rečenicom u svom sastavu: أبونا الحنين إن كان ما مات كان حضر العرس (عرس الزين، ١١١)* *Da nije umro, naš cijenjeni otac Hanin bi došao na svadbu [The Wedding of Zein and other stories, 119]⁹, upitna*

⁵ Vidi: Ibid., 459-485.

⁶ Vidi: W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Vol. 2, Libraire du Liban, Beirut, 1974, 256.

⁷ Analitički prikaz rečenice bi glasio: *priča:ODR:NOM prenosi:PREZ:JED:Ž.R. detalj:AK:MN-ona:RES.GEN spikerica:ODR.NOM Šejma el-Sebai (Priča, prenosi njene detalje spikerica Šejma al-Sebai)*. Za ovu konstrukciju katkada ćemo u zagradi ponuditi prevodilačko rješenje koje prenosi i nijanse njene formalne organizacije. Izvori za čije primjere smo ponudili vlastiti prijevod bit će navođeni u uglastim zagradama, a izvori za koje smo koristili postojeće prijevode u oblim.

⁸ Analitički prikaz navedenog primjera glasi: *čovjek:ODR:NOM:MN:M.R. u:PRIJ ruka:GEN:MN-oni:RES fenjer:ODR:NOM:MN a:KO neko:DET:NOM-oni:RES u:PRIJ čamac:ODR:GEN:MN (Ljudi, u njihovim rukama su fenjere, a neki od njih su u čamcima)*.

⁹ Analitički prikaz ove rečenice glasi: *naš otac Hanin:IF:NOM da:SUB biti:PERF:3.L.:M.R. ne:PART:NEG umrijeti:PERF:3.L.:M.R. biti:PERF:3.L.:M.R. doći: PERF:3.L.:M.R. svadba:ODR:AK (Naš otac Hanin, da nije umro, došao bi na svadbu)*

rečenica: وَ الرِّسَالَةُ الَّتِي تَرَكَهَا فِي ظَرْفٍ مَخْتُومٍ بِالسَّمْعِ الْأَحْمَرِ، مَتَى كَتَبْتَهَا؟ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨١) *A pismo koje je ostavio u kóvertu zapečaćenom crvenim voskom – kad li ga je pisao?* (*Sezona seobe na sever*, 57). Posljednji primjer predstavlja jedan od rijetkih slučajeva gdje se struktura arapske rečenice može prenijeti i u bosanskom jeziku. Komentar sadrži informacioni fokus, tj. novu informaciju u rečenici. Koja će jedinica biti informacioni fokus, zavisi od konteksta diskursa, što se obično testira postavljanjem pitanja.

Lijeva dislokacija jest strategija govornika da markira topik, tj. da ga postavi ili vrati u centar pažnje. Topik se ističe zasebnom intonacijom, neutralizacijom padežnog markera i resumptivnom zamjenicom u okviru klauze koja slijedi.¹⁰ No, ne treba zaboraviti da se ovakvim isticanjem topika ustvari naglašava i sama propozicija. Ne postoji opći stav o tome da li je topik ekstraponirani konstituent sa pozicije argumenta¹¹ ili se radi o izvanrečeničnom elementu koji koincidira sa klitikom ili nekim drugim markerom, koji mogu kontrolirati njegove sintaksičke funkcije unutar rečenične strukture. On je adjunkcija osnovnoj strukturi. Intonacijska pauza koja ga jasno odvaja od ostatka rečenice, padežni konflikt, semantička, ali ne i sintaksička veza topika sa komentarom, samo su neki od elemenata koji su dovoljni da topik smatramo, kao i većina lingvista, eksternim elementom koji nema sintaksičku funkciju unutar ostvarene predikacije.

¹⁰ Više autora je primijetilo sličnost strategija formiranja rečenice sa strukturom topik-komentar i formiranja atributivne relativne rečenice, gdje je obavezna upotreba resumptivne zamjenice na poziciji koja kodira sintaksičku funkciju antecedenta (vidi, na primjer: Nancy K. Lewkowicz, "Topic-Comment and Relative Clause in Arabic", *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971; Ali Al-Hroot, "Invisible Subject Pronouns in Arabic", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 6, No. 1, 1989.).

¹¹ Givón ga smatra subjektom koji je gramatikalizirani topik u rečenici sa dva subjekta (vidi: Talmy Givón, "Topic Continuity in Discourse: An Introduction", in: *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-language Study*, Typological Studies in Language, Vol. 3, John Benjamins Publishing Co, Amsterdam, 1983.). Thompson i Li rečenice sa strukturom topik-komentar smatraju rečenicama sa "dvostrukim subjektom" (vidi: Charles N. Li and Sandra A. Thompson, "Subject and Topic: A New Typology of Language", in: *Subject and Topic*, ed. Charls N. Li, Academic Press, London and New York, 1976.), a Doron i Heycock smatraju da se u ovom slučaju radi o multiplikaciji subjekta, tako da postoji vanjski subjekt i unutrašnji subjekt, s tim da vanjski subjekt ima funkciju fokusa, topika ili dislocirane fraze (Edit Doron and Caroline Heycock, "Filling and Licensing Multiple Specifiers", *Semitic Archive Linguistics Research Papers*, Internet. 27.07.2009.) i td. Ostali autori tvrde da je riječ o eksternom elementu bez sintaksičke funkcije.

Padež topika

Dislocirana imenička fraza je u nominativu zbog izostanka eksplisitnog formalnog regensa. To bi trebalo značiti da je i u arapskom jeziku, kao i u bosanskom, dislokaciju i topikalizaciju moguće razlikovati, između ostalog, i po padežu elementa u inicijalnoj poziciji. Međutim, ovakvo što može se ustvrditi samo za savremeni arapski jezik, budući da klasične gramatike, pa i neke savremene, navode mogućnost da dislocirani element bude u akuzativu.¹² Potvrdu ove forme topika nalazimo jedino u primjerima iz sakralnog stila, budući da je to jedini vokalizirani segment korpusa: *وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ* *Nebo je uzdigao i odredio da bude terazija* (Kur'an, 55:7).¹³ Upravo ovakve konstrukcije sa topikom u akuzativu, uz upotrebu resumptivne zamjenice s funkcijom direktnog objekta u okviru klauze-komentara, najprije su postale poznate kao *al-'ištiğāl* konstrukcije.¹⁴ Prema Hrootu, takve konstrukcije dodatno naglašavaju fokusirani element.¹⁵ Arapski gramatičari su smatrali da je regens dislocirane imeničke fraze koji zahtijeva akuzativ sam narator ili elidirani glagol. Razlog tome je to što, prema depedencijalnom modelu i arapskoj gramatici zavisnosti, jedan glagol ne može istovremeno regirati i imeničku frazu u prepoziciji i koreferentnu zamjenicu. Iz svega navedenog slijedi da se invarijabilnost nominativa kao padeža topika može vezati samo za moderni standarni arapski jezik.

Određenost topika

Kada je riječ o određenosti, odnosno neodređenosti, funkcionalisti postavljaju uvjet obavezne određenosti topika u rečenici sa strukturom topik-komentar. Međutim, njegova određenost nije formalne prirode,

¹² Detaljno obrađenu distribuciju padeža dislociranog elementa, od obavezne upotrebe nominativa do obavezne upotrebe akuzativa pogledati, naprimjer, u: Bahā' al-Dīn 'Abd Allāh Ibn 'Aqīl, *Šarḥ Ibn 'Aqīl 'alā 'Alfiyya Ibn Mālik*. ed. M. M. 'Abd al-Ḥamīd. Vol. 2, al-Maktaba al-'ašriyya, Bayrūt, 1993, 469-80.

¹³ Analitički prikaz relevantnog dijela navedenog ajeta glasi: *nebo:IM:ODR:AK:JED:Ž.R. podići:PERF:JED:3.L.-on:RES:AK:JED:Ž.R.* U sakralnom tekstu mogu se pronaći i primjeri sa topikom u formi imeničke fraze u nominativu bez resumptivne zamjenice koja bi signalizirala objekatsku funkciju u komentaru. No, takvi se primjeri svakako mogu objasniti samo elizijom, i to obično zbog ritmiziranja i rimovanja teksta.

¹⁴ Konstrukcije koje su podrazumijevale upotrebu topika u nominativu kasnije su nazivane *'ibtidā'* konstrukcijama (upor: Abdulkhalīq K. Alazzawie, *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, A. K. Alazzawie and Simon Fraser University, Burnaby, 1990, 115.).

¹⁵ Vidi: Ali Al-Hroot, "Invisible Subject Pronouns in Arabic", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 6, No. 1, 1989, 53.

već diskursne, tj. određenost je posljedica referencijalnosti konstituenta koji funkcionira kao tema. Ovo proizlazi iz jednostavne činjenice da početnu, tematsku poziciju u rečenici zauzima po pravilu dati topik, što je pragmatička funkcija u informacionoj strukturi rečenice. Dislokacija se mora razumjeti kao diskursna strategija, budući da je topik tema diskursa, a da bi se poštovala redosljed informacija u svrhu komunikacije, ono što je tema mora biti najprije uvedeno. Prisustvo određenog člana kao determinatora dislocirane imeničke fraze, dakle, nije obavezno.

Topik kao data informacija može imati tri izvora: govornu situaciju ili okolnost (deiktički), zajedničko kulturno iskustvo (generički) i trenutno diskursno pamćenje (tekstualni).¹⁶ Dakle, u diskursu imenička fraza mora ispunjavati nekoliko uvjeta da bi imala status određene fraze: mora biti ranije spomenuta u diskursu, biti član univerzalnog seta entiteta, ili, prema mišljenju govornika, prepoznatljiva sagovorniku. To je informacija koja je prisutna i aktivna u umu recipijenta poruke. On mora biti sposoban da identificira referent na koji tema upućuje, bilo da se radi o pojedincu ili klasi. Referencijalnost konstituenta koji ima funkciju ekstraponirane teme povezana je sa znanjem koje učesnici u govornoj situaciji dijele, tj. sa njihovim poznavanjem određenog konteksta. Dakle, prisustvo određenog člana kao determinatora imeničke fraze nije uvjet za njenu dislokaciju, već je uvjet da imenička fraza na neki način bude specificirana.¹⁷

Hijerarhija diskursne određenosti topika kreće od vlastitih imenica, toponima, ličnih zamjenica preko općih imenica, do formalno određenih imenica, kao u primjerima: (كلمة معمر القذافي) *Tunis ima prednost* [govor Muamera Gadafija],¹⁸ أَنَا يَهْمُنِي الشَّعْبُ التُّونِسِيُّ... *Mene zanima tuniški narod* [govor Muamera Gadafija],¹⁹ (كلمة معمر القذافي) *Čovjek, koliko god ambiciozan bio, sin je žene* [Bandarshah, 57]²⁰ i ...الْوَأَقَعَةُ يَرْوِيهَا صَاحِبُ الْإِتِّهَامِ...

¹⁶ Vidi: Sven-Olof Dahlgren, *Word Order in Arabic*, Ekbald & Co, Västermik, 1998, 56.

¹⁷ Mnogi autori smatraju da se ne može topikalizirati neodređena imenička fraza zato što ona konstituira temu rečenice, koja, po pravilu, mora biti generička imenica ili anaforički element, gdje se pod anaforičkim elementom smatra entitet ranije registrovan u diskursu ili entitet koji je dio permanentnog registra.

¹⁸ Analitički prikaz rečenice bi glasio: *Tunis:NOM:Ž.R. PRIJ-ona:RES prednost:ODR:NOM (Tunis, on ima prednost)*.

¹⁹ Analitički prikaz ove rečenice glasio bi: *ja:ZAMJ zanimati:PREZ:JED:3.L.M.R.-ja:RES. AK tuniški narod:IF:ODR:NOM (Ja, zanima me tuniški narod)*.

²⁰ Analitički prikaz ovog primjera sa generičkom imenicom u funkciji topika bi glasio: *čovjek:ODR:NOM koliko god:SUB stići:PERF:JED:3.L.:M.R. PRIJ:on:RES:GEN ambicija:ODR:NOM:JED:M.R. RES.PART-on:ZAMJ sin žene:IF:NOM.*

(روتانا، ٣ أكتوبر ٢٠٠٧، ٤٧) *O događaju priča tužitelj...* [Rūtānā, 3. oktobar 2007, 47].²¹ Sve dislocirane imenice i zamjenice poznate su učesnicima u govornom događaju, bilo da su dio zajedničkog znanja i iskustva (*čovjek, Tunis*), bilo da se vezuju za prethodni sadržaj diskursa (*događaj*), ili su dio govorne situacije (*ja*).

Formalno neodređene specificirane imenice obično su modificirane pridjevskom frazom, relativnom rečenicom ili genitivnom vezom.²² Primjere formalno neodređene dislocirane imeničke fraze u funkciji ekstraponirane teme ili topika teško je prepoznati budući da se formalno ne razlikuju od atributivne konstrukcije sastavljene od neodređenog antecedenta i relativne rečenice sa nultim relativizatorom. U sljedećem primjeru, dislocirana formalno neodređena imenica modificirana je pridjevom: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧) *Na bujicu pitanja sam odgovarao kako sam znao i umio (Vrijeme seobe na sjever, 6)*.²³ U ovom primjeru riječ je o diskursno određenoj imeničkoj frazi koja referira na nekoliko pitanja navedenih u predrečeničkom kontekstu.

Primjeri formalno neodređenih konstrukcija u funkciji topika češći su ukoliko se radi o obaveznoj formalnoj neodređenosti broja ili imenice kao drugog člana genitivne veze sa determinatorom na poziciji prvog člana u svrhu izražavanja značenja općih zamjenica *svaki, -a, -o*: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧) *Svak me je nešto pitao i ja sam svakog nešto pitao (Sezona seobe na sever, 6)*.

²¹ Analitički prikaz rečenice glasi: *događaj*:ODR:NOM:JED:Ž.R. *pričati*:PREZ:JED:3.L.:M.R.-on:RES:AK *tužitelj*:IF:ODR:NOM (*Događaj, o njemu priča tužitelj*).

²² Prema Alazzawieu, neodređena imenička fraza može biti dislocirana, pored spomenutih slučajeva sintaksičke modifikacije, i u slučaju kada je imenička fraza specificirana morfološki (na primjer, deminutiv) ili je semantički odnos između neodređene riječi i predikacije neobičan. Autor svoje stajalište potvrđuje primjerom iz klasičnog djela Ibn Hišāma, *Muğnī al-labīb*, i to rečenicom *baqarat-un takallam-at* [*Jedna krava je progovorila*] (vidi: Abdulkhaliq K. Alazzawie, *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, A. K. Alazzawie and Simon Fraser University, Burnaby, 1990, 112-3).

²³ Izabrali smo prijevod kojim se najjasnije prenosi rečenički karakter strukture topik-komentar u bosanskom jeziku, budući da je prevoditeljica stavila objekt u prepoziciju. Druga dva prevodioca, kao prevodilačko rješenje izabrali su eliptične rečenice bez subjekta: *Mnoštvo pitanja, a ja sam odgovarao kako sam znao i umeo (Sezona seobe na sever, 6)* i *Uglavnom, mnoštvo pitanja na koja sam odgovarao kako sam znao i umio (Sezona seobe na sjever, 6)*. Drugi prijevod potvrđuje strukturnu podudarnost strukture topik-komentar sa neodređenom imeničkom frazom na poziciji topika i atributivne konstrukcije sa relativnom rečenicom na poziciji atributa. Ovakve rečenice bi, prema Badawiju i koautorima, na taj način trebalo analizirati, a, pretpostavljamo, i prevoditi (vidi: El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004, 329.).

Pozicija resumptivne zamjenice

Ekstraponirane teme stoje izvan predikativnog odnosa, a njihova funkcija signalizirana je u okviru komentara i kodirana naglašenom, nenaglašenom ili nultom resumptivnom zamjenicom, odnosno njenim refleksom, glagolskom kongruencijom. Antecedent, tj. topik i resumptivna zamjenica, može se slobodno reći, ponašaju se kao diskontinuirani element, budući da su dio iste strukture. Broj jezičkih jedinica koje mogu stajati između dislocirane imeničke fraze i njene originalne pozicije koju kodira resumptivna zamjenica je arbitraran. Resumptivna zamjenica se u sintaksičkoj strukturi komentara može javiti na poziciji²⁴ direktnog objekta: *الْوُجُوهُ هُنَاكَ، كُنْتُ أَتَخَيَّلُهَا، قَمِيحَةً أَوْ سَوْدَاءَ، فَتَبَدُّوا وَوُجُوهُهَا لِقَوْمٍ أَعْرَفُهُمْ* (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦٣) *Tamošnja lica zamišljao sam kao mrka ili crna da bi mi ličila na lica ljudi koje sam poznao (Sezona seobe na sever, 44)* [Tamošnja lica, zamišljao sam ih...]; indirektnog objekta: *وَأَنَا مَثَلًا النَّاسُ مَنَعَهُ لِي وَدَّ حَلِيمَةَ مَا فِي إِنْسَانٍ يَطْوِي عِنْدَ الْخَالِقِ (ضوء البيت، ٤١)* *Mene, na primjer, ljudi zovu Ved Halima, niko ne koristi Abdul Halik [Bandarshah, 20]* [Ja, na primjer, ljudi me zovu...]; zavisnog člana genitivne veze u funkciji modifikatora: *تُونِيسٌ وَضَعَهَا مُمْتَازٌ جَدًّا (كلمة معمر القذافي)* *Pozicija Tunisa je izvanredna [govor Muamera Gadafija]*²⁵ i zavisnog člana genitivne veze u funkciji komplementa: *عَشْرَاتُ الْمَسَاكِينِ الَّذِينَ فِي السِّجْنِ يَتَمُّ قَتْلُهُمْ فِي السِّجْنِ (كلمة معمر القذافي)* *Desetine jadnika po zatvorima budu ubijeni u zatvoru [govor Muamera Gadafija]*²⁶ komplementa prijedloga u prijedložnoj frazi u funkciji neke adverbijalne oznake ili predikata imenske rečenice: *أَنَا أَمَامِي تَقَارِيرٌ دَوْلِيَّةٌ ... (كلمة معمر القذافي)* *Preda mnom su državni izvještaji [govor Muamera Gadafija]*²⁷.

U svim navedenim primjerima javlja se resumptivna zamjenica kao signal sintaksičke funkcije dislociranog elementa unutar komentara. Budući da se resumptivna zamjenica ne pojavljuje u funkciji subjekta, u narednim redovima pokušat ćemo utvrditi da li je struktura SGO primjer dislokacije ili topikalizacije.

²⁴ Koristimo konstrukciju “na poziciji” a ne “u funkciji” zbog toga što želimo naglasiti funkciju koju bi imala dislocirana imenička fraza da se našla u rečenici sa neutralnim poretком elemenata. U okviru komentara njena funkcija može biti izmijenjena, jer lične zamjenice na poziciji zavisnog člana aneksije imaju funkciju determinatora ili komplementa (vidi: treći i četvrti primjer koji slijede).

²⁵ Analitički prikaz primjera glasi: *Tunis:NOM pozicija:NOM-ona:RES:GEN izvanredan:NEODR:NOM*.

²⁶ Analitički prikaz rečenice glasio bi: *desetine jadnika koji su u zatvoru:IF:NOM izvršiti se:PREZ:JED:3.L.:M.R. ubistvo:IM:NOM:JED-oni:RES:GEN u:PRIJ zatvor:IM:ODR:GEN (Desetine jadnika koji su u zatvoru, izvrši se njihovo ubistvo u zatvoru)*.

²⁷ Analitički prikaz: *ja:ZAMJ ispred:PRIJ-ja:RES:GEN izvještaj:IM:NEOD:NOM:MN državni:PRIDJ:NEODR:NOM:JED:Ž.R. (Ja, ispred mene je državni izvještaj)*.

STRUKTURA SGO ILI STRUKTURA TOPIK-KOMENTAR

Analiza strukture topik-komentar se usložnjava kada je dislocirani konstituent koreferencijalno povezan sa gramatičkim subjektom. U čemu je, ustvari, problem? Resumptivna zamjenica, kao obavezni signal strukture topik-komentar o kojoj govorimo, može zauzimati pozicije i kodirati različite funkcije, kako smo ranije naveli. Postoje konstituentna ograničenja i u tom smislu, budući da se na poziciji topika ne može naći, recimo, upravni član imeničke fraze bez njegovih modifikatora ili komplemenata. Pitanje koje se ovdje postavlja jest da li se resumptivna zamjenica može realizirati na poziciji subjekta glagolske rečenice, a za koje se vezuju izrazita neslaganja. Lična zamjenica se u naglašenoj, slobodnoj, nevezanoj formi iza glagola javlja jedino u funkciji isticanja agensa, kao u primjeru: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٥٣) *I ona zaplaka kao što je plakao i moj deda* (*Sezona seobe na sever*, 107). Ovo je primjer markirane pozicije subjekta, kada se zamjenica obično ponaša kao kontrastivni fokus i označava promjenu diskursnog topika, distancu, iznenađenje ili neočekivanost.

Lična zamjenica se u nenaglašenoj, enklitičkoj formi iza glagola javlja samo u funkciji direktnog objekta. Međutim, neki autori tvrde da postoji specifična forma lične zamjenice u nominativu koja dolazi skrivena u glagolskoj formi, tj. inkorporirana u formu glagola kao “specifični veznani alomorf subjekatske zamjenice”.²⁸ Ovaj koncept inkorporirane subjekatske “skrivena” zamjenice (*al-mustatir*) u arapskoj gramatici proističe iz teorije semantičkog jedinstva glagola i subjekta.

Anshen i Schreiber dio su veće skupine autora koji preuzimaju klasični model arapske analize rečenice SGO i smatraju da glagoli nemaju formalnu oznaku broja u arapskom jeziku i da glagolska i imenska neekvativna rečenica stoje u odnosu “transformacije fokusa”, što je ustvari proces koji će drugi autori kasnije nazvati dislokacijom. Zato zaključuju da su gramatički morfemi koji se smatraju flektivnim glagolskim markerima (*ḍarab-tu*, *ḍarab-ti* i td.) u stvari enklitičke, s glagolom spojene forme ličnih zamjenica u funkciji subjekta u nominativu.²⁹ Spomenimo i one autore, poput Bakira i Bulka, koji dozvoljavaju strukturnu dvoznačnost, te rečenice sa antepioniranim “subjektom” tumače dvojako, kao topikalizaciju i kao strukturu

²⁸ Nancy K. Lewkowicz, “Topic-Comment and Relative Clause in Arabic”, *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971, 811.

²⁹ Vidi: Frank Anshen and Peter A. Schreiber, “A Focus Transformation of Modern Standard Arabic”, *Language*, Vol. 44, No. 4, Linguistic Society of America, 1968, *passim*.

topik-komentar.³⁰ Na kraju treba reći da je generativistička struja u lingvistici lutala, dokazujući da je redosljed SGO primjer lijeve dislokacije, ali da sufiksi koji se javljaju na glagolima koji kongruiraju sa fokusiranim subjektom nisu subjekatske pronominalne klitike, već samo markeri gramatičkog broja. Nešto kasnije su pobijali vlastite zaključke, dokazujući da se radi o topikalizaciji, koja za posljedicu ima kongruenciju subjekta i glagola što izostaje u neutralnom poretku konstituenata.³¹

Zanimljivo je da većina lingvista smatra da rečenice tipa *يَذْهَبُ الرَّجَالُ* *Idu ljudi (ya-dhab-u al-riġāl-u)* و *الرَّجَالُ يَذْهَبُونَ* *Ljudi idu (al-riġāl-u ya-dhab-ūna)* pokazuju jednu vrstu asimetrije u kongruentnom obrascu, koja može izgledati čudno. Međutim, mi tvrdimo da u takvoj “kongruenciji” nema ničeg neobičnog iz prostog razloga što se radi o tipičnoj rečenici sa strukturom topik-komentar, a ne o preponiranju subjekta i rečeničkom obrascu SGO. S druge strane, ne slažemo se ni s klasičnom analizom, koju su prihvatili i dalje razradili neki od savremenih autora, a koja flektivne markere roda i broja opisuje kao enklitičke forme lične zamjenice u funkciji subjekta. Smatramo da se u inicijalnoj poziciji našao topik. Signal njegove funkcije unutar komentara nije resumptivna zamjenica, ali jest njen refleks u formi glagolskih markera broja. “Kongruencija” koja se javlja ustvari je glagol u finitnoj formi sa afiksima, konjugacionim markerima za rod i broj u inicijalnoj poziciji glagolske klauze komentara. Struktura komentara jest obrazac GSO u kojemu subjekt nema leksički izraz. Dakle, iako izostaje resumptivna zamjenica, funkcija topika unutar komentara kodirana je glagolskim afiksima koji izostaju u strukturi GSO. Prema tome, možemo zaključiti da, kada se uzmu u obzir diskursne funkcije, tzv. struktura SGO u potpunosti korepondira sa topik-komentar rečenicama.

Topik koreferencijalno povezan sa subjektom rečenice podliježe skoro svim sintaksičko-semantičkim uvjetima koji se odnose na topik koreferencijalno povezanim sa enklitičkom resumptivnom zamjenicom. Dakle, topik može biti određena, kontekstualno uključena imenička fraza,

³⁰ Upor.: Murteda J. Bakir, *Aspects of Clause Structure in Arabic. A Study in Word Order Variation in Literary Arabic*, Indiana University Linguistic Club, Bloomington, Indiana, 1980, *passim*; Andreas Bulk, “Word order, Clitics and Agreement in Arabic Information Structure”, in: *The Discourse Potential of Underspecified Structures*, ed. Anita Steube, Walter de Gruyter, Berlin and New York, 2008, 461.

³¹ Vidi, na primjer: Mohammad A. Mohammad, *Word Order, Agreement and Pronominalization in Standard and Palestinian Arabic*, John Benjamins Publishing Co, Amsterdam and Philadelphia, 1999, 66-80; Abdelkader Fassi Fehri, *Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 29, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Boston and London, 1993, 27-38.

kao u primjeru: *مِثْلُ هَذِهِ الْأَفْكَارِ أَوْصَلْتَنِي إِلَى فِرَاشِي وَصَاحِبَتِي بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى الْخَرْطُومِ...* (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦٣) *Ovakve misli su me pratile do postelje, a kasnije i do Kartuma...* (*Vrijeme seobe na sjever*, 47) i formalno neodređena imenička fraza, na neki način modificirana ili poznata sagovorniku iz diskursa, kao u primjeru: *لَكِنَّ أَشْيَاءَ مُبْهَمَةً فِي رُوحِي وَفِي دَمِي تَدْفَعُنِي إِلَى مَنَاطِقَ بَعِيدَةٍ تَتَرَاءَى لِي وَ لَا يُمَكِّنُ تَجَاهُلَهَا (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨٤) Ali neke tajanstvene stvari u mojoj duši, u krvi, gone me ka dalekim predelima koji mi se priviđaju i na koje ne mogu da ne mislim* (*Sezona seobe na sever*, 58).³² Komentar također može biti složena rečenica: *أَنَّنَا إِذْ نَتَأَهَّبُ لِحَوْضِ الْإِنْتِخَابَاتِ Mi se, budući da se spremamo za predstojeću izbornu utrku, ponosimo transparentnim računom koji nudimo biračima* [govor Husnija Mubaraka, novembar 2010.] kao i upitna rečenica: *هَذِهِ الْمَرْأَةُ، لِمَاذَا لَا تَفْهَمُ أَنَّي ضَعِيفٌ... (دومة ود حامد، ٧٨) Ova žena, zašto ne razumije da sam slab...* [*Dūma Wadd Hāmid*, 78]. Primjećujemo da imeničke fraze u funkciji topika determinirane pokaznom zamjenicom često stoje u predglagolskoj poziciji. Ta tendencija vjerovatno proističe iz ekstralingvističke referencije ovih zamjenica. Najprije pokazujemo entitet, a onda govorimo o njemu. U arapskom jeziku, pokazne zamjenice služe vrlo često kao sredstva za markiranje važnih rečeničkih elemenata. Međutim, ne treba zaboraviti da za odabir takve strukture imeničke fraze u funkciji topika katkada postoji pragmatički razlog, a to je da se ona po prvi put u tekstu javlja kao tema, nakon što je u prethodnoj rečenici bila informacioni fokus.

Ostaje pitanje da li se ekvativna rečenica može javiti na poziciji komentara tako da rastavljajuću ličnu zamjenicu tretiramo kao resumptivnu zamjenicu u funkciji subjekta u rečenici poput sljedeće: *أَوَّلًا مُحَمَّدٌ هُوَ مُدِيرُ الْفِرْقَةِ: (روتانا، ٣ أوكتوبر ٢٠٠٧، ٢٤) Prvo, Muhamed je vođa benda* [*Rūtānā*, oktobar 2007, 24].³³ Badawi i koautori tvrde da rastavljajuća zamjenica nema samo ulogu razdvajanja određenog subjekta i određenog predikata, kako

³² Fassi Fehri smatra da postoje referencijalna obilježja po kojima se razlikuje predglagolski topik od predglagolskog subjekta. Naime, prema njemu, topik mora biti određen, dok subjekt može biti neodređen, ali na neki način specificiran (vidi: Abdelkader Fassi Fehri, *Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 29, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Boston and London, 1993, 28.). S druge strane, Brustad navodi princip da u standardnom jeziku nije dozvoljeno javljanje neodređenog subjekta u inicijalnoj poziciji, dok je u dijalektima izuzetno rijetko (vidi: Kristen E. Brustad, *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C., 2000, 332.). Mi, kako je ranije i objašnjeno, sve ove primjere smatramo primjerima strukture topik-komentar.

³³ Doslovan prijevod ovog primjera glasio bi: *Muhamed, on je vođa benda.*

bi bila signal predikacije, već i ulogu naglašavanja same predikacije.³⁴ U primjeru koji smo naveli ona primarno ima ulogu naglašavanja, budući da je imenski predikat genitivna konstrukcija, tako da ne postoji rizik pogrešne analize rečenice kao atributivne konstrukcije. Imajući ovo u vidu, možemo reći da se ovakve strukture mogu smatrati rečenicama sa strukturom topik-komentar.

Imenice, vremenski neutralne i stabilne, perceptualno tihi entiteti, teže da zauzmu poziciju topika. Ako pogledamo primjere rečenica sa strukturom topik-komentar koje smo do sada naveli, jasno se uočava činjenica da imenice sa semantičkim obilježjem + ljudsko imaju tendenciju da se češće javljaju kao topici. Čovjek je, mogli bismo reći, univerzalni referentni entitet. Možda u ovoj neporecivoj činjenici leži razlog upotrebe naglašanih ličnih zamjenica na poziciji topika koji referira na subjekt. Javljanje lične zamjenice u predglagolskoj poziciji smatra se, strogo uzevši, negramatičnim postupkom.³⁵ U klasičnom jeziku se ovaj postupak rijetko upotrebljavao u svrhu suptilnog pojačavanja značenja subjekta. Međutim, više se ne može govoriti o nepravilnoj ili pokuđenoj upotrebi ličnih zamjenica u inicijalnoj poziciji, budući da korpus potvrđuje njihovu izuzetno raširenu i frekventnu upotrebu u svim funkcionalnim stilovima, kao u primjerima: (كلمة معمر القذافي) نَحْنُ كُنَّا نَفْخَرُ بِتُونِيسَ (...) نَحْنُ فِي شَمَالِ إِفْرِيقِيَا نَفْخَرُ بِهَا (Mi smo se ponosili Tunisom. (...)) Mi, na sjeveru Afrike, njime se ponosimo

³⁴ Vidi: El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004, 339.

³⁵ Vidi, na primjer: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992, 128. Autorica dalje tvrdi da je, mada se povremeno naglašene lične zamjenice nađu u predglagolskoj poziciji u emfatičke svrhe, njihova kontinuirana upotreba u tekstu "krajnje neprirodna". Međutim, u "gorljivom" govoru Muamera Gadafiga upućenom tuniškome narodu, mi smo pronašli veći broj rečenica koje u poziciji topika imaju lične zamjenice prvog i drugog lica jednine i množine, čijom izmjenom govornik postiže začudne pragmatičke efekte uključivanja sagovornika u svijet govornika, poistovjećivanja, hvaljenja, upozorenja, ljutnje, manipulirajući nostalgičnim osjećajima nacionalnog ponosa i ljubavi prema domovini. Teško je odrediti u kojoj je mjeri u izboru takvih tematskih struktura utjecao dijalekatski izraz, u kojemu je frekventna upotreba lične zamjenice u predglagolskoj poziciji, uglavnom pod utjecajem sintakse različitih indoevropskih jezika, dovela do gubljenja njihove semantičke snage. Vjerujemo da izbor takve strukture nije bio slučajan, već je izražavao namjeru govornika, budući da je frekventnost tematiziranih ličnih zamjenica u staloznijim i formalnijim govorima Husnija Mubaraka, koji pripadaju istom oratorskom podstilu, znatno manja. Sve u svemu, može se izvesti opći zaključak da su politički govori obojeni subjektivnom emocionalnošću, sentimentalnim osvrtima koji se odlikuju konstantnim referiranjem na sam tekst, zbog čega je u njima nešto češća upotreba strukture topik-komentar.

[govor Muamera Gadafija] *أَنْتِ تَذَكَّرْتِ، فَأَخْضَرْتَ رِبْطَةَ الْعُنُقِ الْقَرْمِزِيَّةِ هَذِهِ* (دومة ود حامد، ٢٩) *Ti si se sjetila, pa si spakovala ovu crvenu kravatu* [*Dūma Wadd Hāmid*, 29] i td. U narativnom tipu teksta, koji predstavlja diskurs sa relativno stabilnim topikom, naglašene zamjenice u funkciji topika se ne javljaju, ili se javljaju jako rijetko, ali se mora kazati da je pojava lične zamjenice u predglagolskoj poziciji stilski i pragmatički prihvatljiva karakteristika arapskog jezika.

Egocentričnost ljudskog diskursa nestaje u sakralnom stilu. Dahlgren statistički obrađuje sakralni tekst i zaključuje da se, s povećanjem značaja subjekta, njegove moći da utječe na ljudska bića i svijet, povećava i upotreba strukture topik-komentar sa subjekatskim topikom. Tako se predložena hijerarhija topika dopunjava topikom sa semantičkim obilježjem nadljudsko.³⁶ U sakralnom Tekstu, u hijerarhiji topika najvišu poziciju zauzima imenica *Allah*: ... *اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ*, *a Allah zaista ne voli one što prave nereda* (Kur'an, 2:205). Dodali bismo ovom sjajnom zaključku da je takav slučaj i u ostalim funkcionalnim stilovima: *اللَّهُ لَا يُحْسِبُكَ يَا فَطُومَةُ* (ضوء البيت، ٣٢) *Bog te blagoslovio, Fatuma* [*Bandarshah*, 15], te da isti zaključak vrijedi za lične zamjenice koje referiraju na Gospodara svjetova: *مِ سْمُو وَاسْتَوْرِي* *Mi smo vas stvorili, pa zašto ne biste povjerovali* (Kur'an, 56:57) i na Božije attribute koji se upotrebljavaju antonomazijski uz eliziju upravne imenice atributivne konstrukcije: *عَلَّمَ النَّبِيَّانَ / خَلَقَ الْإِنْسَانَ / عَلَّمَ الْقُرْآنَ / عَلَّمَ الرَّحْمَانَ / عَلَّمَ النَّبِيَّانَ* *Svemilosnik / Kur'anu naučava, / Čovjeka stvara, / Lijepom izražavanju ga poučava*; (Kur'an, 55:1-4). Tako se apsolutna određenost imenice *Allah* i svih drugih Božijih imena preslikava na strukturu nadnaravnog stila *Kur'ana* kroz dominantne topike koji teže da se nađu tematizirani u inicijalnoj poziciji iz različitih pragmatičkih razloga u narativnom diskursu sakralnog stila. Rečenica sa strukturom topik-komentar, sama po sebi stilogena, karakterizira argumentativne pasaže, ispunjava kognitivne stilske zahtjeve i zahtjeve rime. Ono što fascinira jest da se kroz nekoliko ajeta posljednjeg primjera može sagledati savršenstvo poruke koja se oblikuje kroz raskoš izvanredne forme. Transcendentnost Boga izražena je ekstraponiranim topikom. Zatim slijede tri koordinirana komentara koji se nižu u svojevrsnoj komunikacijskoj gradaciji. U prvom se izostavlja drugi direktni objekt glagola *عَلَّمَ* (*naučavati*) komunikacijski zališan, poznat, jasan, jer On "Kur'anu naučava" sve stvoreno, sve što nije On, *Svemilosnik*. Čovjeka stvara i Sebe objavljuje savršenim jezikom u lijepom

³⁶ Upor.: Sven-Olof Dahlgren, "Word Order and Topicality in the *Qur'ān*", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 39, 2001, 26. Autor izdvaja još neke značajne subjekte sa semantičkim obilježjem – racionalno kao česte topike u okviru strukture SG, kao što su imenice *السَّمْسُ، الْقَمَرُ، النَّجْمُ، الصَّلَاةُ، الْحَسَنَاتُ* i td. (vidi: *Ibid.*, *passim*).

izražavanju, tako izabравši medij kojim je samo čovjeka od svih svojih stvorenja darivao, ističući ovu istinu sada neophodnim navođenjem objekta u formi anaforičke zamjenice trećeg lica jednine, koja se semantički popunjava značenjem objekta iz prethodnog komentara الإنسان (čovjek) iza ponovljenog glagola عَلَّمَ (poučavati).

KOMUNIKACIJSKA ULOGA STRUKTURE SGO

Kada su u pitanju red riječi GSO i SGO³⁷ u arapskom jeziku, čini se da učestalost njihove upotrebe ovisi od teksta i konteksta, dakle od tipa diskursa. Jezik se u diskursnoj analizi može motriti kao transakcijska i kao interakcijska aktivnost. Transakcijska aktivnost podrazumijeva izražavanje sadržaja i razmjenu informacija, a interakcijska izražavanje društvenih odnosa i stavova. U transakcijskim situacijama najčešće se daju nove informacije, zbog čega je diskursni topik stabilan, te je za očekivati da dominira red riječi GS. U narativnim tekstovima, u kojima se uvode likovi i referenti i opisuju događaji dominira red riječi GS. U konverzaciji se diskursni topik mijenja, često zajedno sa govornikom, koji ističe sebe, tako da je upotreba ličnih zamjenica česta, a red riječi promjenljiv. Kada se glagol pomjera prema finalnoj poziciji, on je dio nove informacije. Zato je logično da se u ekspoziornim tekstovima često upotrebljava rečenica sa strukturom topik-komentar. Na tragu ovog zaključka, do kojeg su došli različiti lingvisti, je i socolingvistički okrenuto Perkinsonovo istraživanje, u kojemu iznosi činjenicu da red riječi GSO odlikuje novinske izvještaje i emocionalno neutralne tekstove, dok SGO karakteriše kolokvijalni jezik i emocionalno obojene tekstove.³⁸

Razlozi zašto se odabire struktura topik-komentar, a ne rečenički obrazac GSO ponekad nisu u informacionoj strukturi rečenice ili markiranom topiku, već u opoziciji između svršenosti i trajnosti radnje. Redosljed riječi GS često podrazumijeva upotrebu glagola u perfektu i denotira svršenost i sukcesivnost, semantičku vrijednost kontinuiranosti i progresa. S druge strane, red riječi SG nerijetko podrazumijeva upotrebu glagola u imperfektu, te, prema tome, denotira radnju u trajanju i istovremenosti, semantičku vrijednost permanentnosti i općeg stanja stvari i nedinamičko svojstvo glagola koji izražava habitualnost. Izvrstan dokaz ove

³⁷ Iako smo utvrdili da je rečenička struktura SGO ustvari topik-komentar rečenica, iz praktičnih razloga ćemo nastaviti ovaj specifični redosljed konstituenata obilježavati kako je u literaturi ustaljeno.

³⁸ Upor.: Dilworth B. Parkinson, "VSO to SVO in Modern Standard Arabic: A Study in Diglossia Syntax", *Al-'Arabiyya*, Vol. 14, 1981, *passim*.

tvrdnje je upotreba “rečenice stanja” (*ḡumla ḥāliyya*).³⁹ Jedna od nekoliko njenih strukturnih varijanti je upravo veznikom و sindetski vezana struktura SGO sa ličnom zamjenicom na poziciji subjekatskog topika. Ovu je rečenicu teško klasificirati, budući da je formalno nezavisna, dok semantički modificira subjekt ili, nešto rjeđe, neki drugi element glavne rečenice. Kada se vezuje za subjekt, važno je istaći značaj kontinuiranog topika: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٢٤) *Abعدت الفكرة، وأنا أنظر في وجهه، أن يكون قاتلاً (موسم الهجرة إلى الشمال، ٢٤) Posmatrajući to lice, odbacih ideju da je ubica (Sezona seobe na sever, 17).*⁴⁰ Kad se pak vezuje za neki drugi element, rečenica stanja signalizira promjenu topika i nerijetko se prevodi vremenskom rečenicom uz upotrebu subordinatora *dok* za izražavanje istovremenosti glagolskih radnji, a nije rijedak slučaj da se ovakve sindetski vezane rečenice stanja prevode relativnim rečenicama, čime se zadržava funkcija modifikativnog dodatka.

Subjekatski topik u predglagolskoj poziciji katkada referira na topik od posebnog značaja za govornika. Ovim se objašnjava pojava reda riječi SG u naslovima novinskih članaka.⁴¹ Naslovi su obično imeničke fraze u formi eliptičnih rečenica obično svedenih na topike, ekvativne rečenice ili strukture SGO. Veoma je interesantno da se u naslovu upotrebljava glagol u prezentskoj formi, a prva rečenica teksta, koja često ponavlja vijest iz naslova obično uzima obrazac GSO uz upotrebu perfekta. Razlozi takvoj inverziji reda riječi i asimetriji glagolske kategorije vremena pragmatičke su naravi. Obično izbor vremena u naslovu ovisi o faktoru utjecaja događaja na trenutnu situaciju. Ukoliko utjecaj događaja i dalje traje i u vrijeme objavljivanja vijesti rezultat će biti redoslijed SGO u naslovu. Početak članka vratit će strukturu GSO, tipičnu strukturu novinskog stila kojeg karakterizira naglašena hladna objektivnost iza koje ne staje autor. Naprimjer u naslovu stoji: الدَّاخِلِيَّةُ تُعَدُّ مَشْرُوعًا لِتَكْوِينِ أَعْوَانٍ مُتَخَصِّصِينَ: *Ministarstvo unutrašnjih poslova priprema projekat za obuku specijalnih agenata*, a prva rečenica članka glasi: أَعَدَّتْ وَزَارَةُ الدَّاخِلِيَّةِ مَشْرُوعًا لِتَكْوِينِ أَعْوَانٍ سُلْطَةِ فِي الْوَسْطِ الْحَضْرِيِّ فِي تَخْصُّصَاتٍ مُتَعَدِّدَةٍ... (الصباح، ٦ يونيو ٢٠١١، ٨) *Ministarstvo unutrašnjih poslova pripremilo je projekat za obuku specijalnih agenata u urbanim područjima iz različitih disciplina...* [*al-Šabāḥ*, 6. juni 2011, 8].

³⁹ Upor.: T. Pashova, “The VS/SV Alternation in Modern Written Arabic from a Textual Perspective”, *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 42, Harrassowitz, 2003, 16.

⁴⁰ U ovom primjeru, rečenica stanja razdvojila je imenicu u funkciji direktnog objekta (*ideja*) i njen komplement, rečenicu (*da je ubica*). Prevodilac je rečenicu stanja preveo kako se uobičajeno prevodi, sintagmom sa glagolskim prilogom sadašnjim, ističući time istovremenost radnji u glavnoj i rečenici sa strukturom topik-komentar, ali i istovjetnost subjekta, odnosno topika.

⁴¹ Nije rijetkost da se glagoli elidiraju u naslovu, čime se topik dodatno markira i ističe.

Među člancima postoje stanovite razlike u upotrebi ove ili one rečeničke strukture, što proizlazi iz žanrovskih ili tematskih ograničenja. Red riječi SGO češći je u sportskim rubrikama, rubrikama posvećenim javnom životu ili kulturi življenja. “Ozbiljne” teme, poput religije, politike i prava su na kraju kontinuuma, tj. imaju jako nizak postotak upotrebe ovih rečeničkih struktura.⁴² Dakako, i ove, kako smo ih nazvali “ozbiljne” teme, mogu uključiti emocionalne pasaže, gorljivu argumentaciju, subjektivne opservacije, a taj prijelaz iz monotonog, informativnog, suhoparnog sadržaja ka koloritnom, izražajnom, slikovitom, postiže se često upravo promjenom rečeničkog modela i češćom upotrebom redoslijeda riječi SGO.

Red riječi SG može se javiti u različitim kontekstima. Ovaj red riječi može izražavati izmjenu topika uz semantičku podudarnost komentara, čime se dva iskaza čvršće povezuju, naprimjer: *فَلَا هُوَ يَصْغُرُ جَدَّهُ، وَلَا* ... *الجدُّ يَصْغُرُ حَفِيدَهُ* (مريود، ١٣): *on nije bio mlađi od svog djeda niti je djed bio mlađi od svog unuka* [Bandarshah, 84]. Upotreba reda riječi SG česta je u podtipu nabiranja kada je u koordiniranoj rečenici subjekt semantički povezan sa imeničkom frazom iz prethodne rečenice, tako da imamo progresiju tema. U primjeru koji slijedi, imenička fraza *جَرِيدُ النَّخْلَةِ* (*palmino granje*) u funkciji informacionog fokusa u okviru poretka GSOAdv semantički je povezana sa topikom *هِيَ* (*ona* – lična zamjenica anaforički referira na imenicu *palma*), a on sa topikom *شَعْرُهَا* (*njeno lišće*) u strukturama SG: *رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى جَرِيدِ النَّخْلَةِ الْيَابِسِ. نَعَمْ، إِنَّهَا شَاخَتْ كَمَا شَاخَ، وَشَعْرُهَا سَقَطَ كَمَا* (مريود، ١٨) *Podiže glavu prema suhom palminom granju. Da, ona je porasla kao što je on porastao i lišće joj je opalo kao što je nje-mu opala kosa* [Bandarshah, 87].⁴³ Nekada se red riječi SG javlja iz čisto formalnih razloga – da bi se ostvario sintaksički paralelizam sa repeticijom topika, koju imamo u narednom primjeru, ili bez nje: *مُصْطَفَى سَعِيدٌ يَضْحَكُ، مُصْطَفَى سَعِيدٌ يَكْتُبُ، مُصْطَفَى سَعِيدٌ يَسْنُحُ...* (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٦٥) *Mustafa Said se smeje, Mustafa Said piše, Mustafa Said pliva...* (*Sezona seobe na sever*, 115).

⁴² Parkinson je u svojim statističkim istraživanjima zapazio da “intelektualci” za razliku od “aktivista” više koriste red riječi GSO, budući da su orijentirani na obrazovanu elitu, a ne širu javnost (vidi: Dilworth B. Parkinson, “VSO to SVO in Modern Standard Arabic: A Study in Diglossia Syntax”, *Al-‘Arabiyya*, Vol. 14, 1981, 32).

⁴³ Izmjena topika promjenom redoslijeda riječi i tematska progresija u ponuđenom primjeru stilski je izražajnija zbog realizirane repeticije, a u posljednjoj rečenici uz repeticiju polisemne lekseme *شَعْرٌ* u značenju *kosa* i *lišće* ostvaren je hijazam, paralelizam dodatno ojačan ukrštenim redoslijedom korespondirajućih elemenata rečenica.

INVARIJABILNOST INICIJALNE POZICIJE DISLOCIRANOG ELEMENTA

Redoslijed riječi SGO u rečenici može biti gramatikaliziran iza nekoliko funkcionalno heterogenih partikula, subordinatora, koordinatora, komplementizatora i rečeničkih priloga, koje iza sebe zahtijevaju imeničku frazu u akuzativu, bez obzira na njenu funkciju u rečenici.⁴⁴ Takvu rekciju imaju sljedeće partikule: *إِنَّ* (*zaista*), *أَنَّ* (*da*), *كَأَنَّ* (*međutim, ali*), *لَعَلَّ* (*možda, vjerovatno*), *كَأَنَّ* (*kao da*) i *كَيْتَ* (*kamo sreće*). Najfrekventnije u tekstovima različitih funkcionalnih stilova svakako su prve dvije. Prva partikula, *إِنَّ*, nerijetko se definira kao partikula koja “naglašava funkciju topika imenice ili zamjenice koja joj slijedi”,⁴⁵ odnosno, smatra se sredstvom intenzifikacije, dislokacije i fokalizacije.⁴⁶ Treba biti oprezan pri ovakvim opisima. Bez obzira na to koliko su ove partikule sudbinski vezane za strukturu topik-komentar, one često služe samo kao katalizator promjene redoslijeda riječi, istovremeno potvrđujući istinitost propozicije. Ovakva struktura specifičan je postupak preuređivanja sintaksičke konstrukcije upotrebom relacionih riječi, prvenstveno rečeničkih priloga, kao posebnih formi i sredstava kojima se smisaono i emfatički ističe jedan ili više elemenata. U semantičkom smislu, partikula *إِنَّ* oslobađa sagovornika svake sumnje u istinitost iskaza: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٣٠) *إِنِّي لَا أَطْلُبُ مِنْكَ أَنْ تُصَدِّقَ مَا أَقُولُهُ لَكَ* *Ja ne tražim od tebe da vjeruješ u ovo što ti pričam (Sezona seobe na sjever, 20)*, dok *كَأَنَّ* služi da ukloni presupozicije sagovornika, tj. da izdvoji ili isključi dio ili cijeli sadržaj koji bi sagovornik mogao uključiti u kontekst, kao u primjeru: *ألي، مَاذَا عَمِلَ لِتُونِسَ، غَيْرَ الْأَشْيَاءِ الْحَسَنَةِ (كلمة معمر القذافي)* *Ali, šta je ovaj čovjek za Tunis uradio osim dobrih stvari* [govor Muamera Gadafija].⁴⁷ Upotreba ovih partikula afirmira ili naglašava pragmatičke razloge dislokacije subjekta, poput slučajeva kada govornik želi pobiti stav ili iskaz sagovornika, kada govornik želi izreći pohvalu ili pozitivno mišljenje o nekome ili nečemu, u svrhu uvjeravanja i eliminiranja sumnje kod sagovornika, tješnja sagovornika, afirmiranja nečeg što je ranije negirano u diskursu i td.

⁴⁴ Tačnije, njena funkcija uvijek je funkcija topika, koji može biti koreferencijalan sa subjektom, objektom i td.

⁴⁵ W. Fischer, citiran prema: Ariel A. Bloch, *Studies in Arabic Syntax and Semantics*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1986, 105.

⁴⁶ Nije beznačajna činjenica da se topikalizacija direktnog objekta zbog padežnog konflikta nikada ne vrši iza uvodnih rečeničkih partikula.

⁴⁷ Doslovan prijevod primjera glasio bi: *Ali, čovjek, šta je uradio za Tunis, osim dobrih stvari*.

Dislokacija jeste primarno fenomen nezavisne rečenice. Međutim, imenička fraza može biti dislocirana i u okviru zavisne rečenice u funkciji komplementa nakon glagola tipa *vjerovati*, *misliti*, *smatrati*, na primjer: فَهُمْ يُدْرِكُونَ أَنَّ هَذِهِ الْفَتَاةَ الْغَاضِبَةَ الْعَيْنِينَ الْوَقُورَةَ الْمُحْيَا، يَضُمُّ صَدْرُهَا عَلَى أَمْرٍ تَخْفِيهِ عَنْهُمْ... (عرس الزين، ٣٤)..., *jer su shvatili da ova djevojka srditih očiju, časna i dobrodušna, čuva u svom srcu nešto što od njih krije* [*The Wedding of Zein and other stories*, 53].⁴⁸ Isto tako, dislokacija je moguća i u okviru ekvativne rečenice bilo da je ostvarena u subjekatskoj ili predikatskoj rečenici, kao što je klauza u sljedećem primjeru u funkciji imenskog predikata uvedena komplementizatorom أَنْ: وَلَعَلَّ أَحَدَ أَسْبَابِ صِدَاقِي مَعَهُ، أَنَّنِي مُنْذُ صِغَرِي تَشْحَدُ حَيَالِي (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٠) *Možda je jedan od razloga naše bliskosti bio taj što je moja mašta odmalena vapila za pričama iz prošlosti* (*Sezona seobe na sever*, 8).⁴⁹

Kratki osvrt na upotrebu ove grupe polifunkcionalnih partikula ispred strukture SGO, može biti podesan pragmatički preludij za dodatno objašnjenje zašto smo se, u izboru između dislokacije i topikalizacije, u strukturnom opisu strukture SGO opredijelili za dislokaciju. Naime, anteponiranje subjekta, prema nekim autorima, može se smatrati i dislokacijom i topikalizacijom, kada subjekt zadobija pragmatičku funkciju kontrastivnog fokusa. Mi smo prednost dali dislokaciji, a kontekst će nam nagovijestiti da li se radi i o mogućem fokusu. Tvrdimo da topik u okviru strukture topik-komentar može imati funkciju kontrastivnog fokusa. Štaviše, vrlo često ima upravo tu funkciju. Topik, kao data informacija u poruci, pragmatički se logično povezuje sa kontrastivnim fokusom,

⁴⁸ Doslovni prijevod bi glasio: ...*jer oni su shvatili da ova djevojka srditih očiju, časna i prostodušna, njeno srce čuva nešto što od njih krije.*

⁴⁹ Doslovan prijevod primjera bi glasio: *Možda je jedan od razloga moje bliskosti s njim bio taj što sam ja, odmalena, moju maštu su brusile priče iz prošlosti.* Smatramo da je u ovom primjeru enklitička forma lične zamjenice iza komplementizatora pravi dislocirani topik, budući da je uobičajeno da se glagolska rečenica, kao “arbitrarni izbor govornika”, iza komplementizatora koji zahtijeva imeničku frazu uvede “anticipatornom” zamjenicom (upor.: El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004, 337.). Ova zamjenica, u tradicionalnoj arapskoj gramatici nazvana *damīr al-ša'n* (*zamjenica stvari, pripovjedanja ili omnireferentna zamjenica*), kao i partikula *ma* za anuliranje rekcije, može se interpretirati jedino kao pleonastički nereferencijalni element, prazna umetnuta kategorija što služi kao formalni topik kojim se anticipira cijela klauza koja slijedi. Treba povući strogu granicu između dislociranog subjekta i ove nerefereentne zamjenice predstavljene invarijabilnom formom enklitike lične zamjenice trećeg lica muškog roda jednine. Ova zamjenica dozvoljava da se na poziciji predikata jave konstrukcije poput različitih glagolskih klauza ili rečenice sa apsolutnom negacijom, recimo, koje ne bi bile prihvatljive ukoliko bi poziciju topika zauzimala referentna imenička fraza.

budući da se samo poznati entiteti mogu kontrastirati. Kontrastivni fokus nije uvijek poziciono određen, ali je najčešće u tematskoj poziciji. Budući da se kontrastivni fokus javlja u kontekstu informacije koja je u suprotnosti sa informacijom što je ima sagovornik, arapski retoričari su takve kontekste opisali i nekim formalnim obilježjima, najčešće partikulama kojima se potvrđuje rečenički sadržaj (*al-mu'akkadāt*), kakve su spomenute uvodne rečeničke partikule.

Veoma značajna distribuciona činjenica jest korpusom neovjeren potencijalni rečenički obrazac OSG, čime se isključuje mogućnost topikalizacije objekta u rečenici sa strukturom topik-komentar. Ispred dislociranog elementa se mogu javiti pomoćni glagol *كَانَ*, koji učestvuje u tvorbi složenog glagolskog vremena, ili, bolje reći, koji postavlja vremenski okvir ostvarenoj predikaciji. U tom slučaju topik razbija sintaksički složenu konstrukciju kao u primjeru: *كَانَ قَدْ بَقِيَ اللَّيْلُ قَدْ بَقِيَ أَقْلُهُ حِينَ قُمْتُ مِنْ عِنْدِ مُصْطَفَى... (موسم الهجرة إلى الشمال، ٥٩) Od noći bijaše ostalo još samo malo kad se rastadoh od Mustafe Saida (Sezona seobe na sever, 42)*. Dozvoljeno je i anteponiranje situativnih adverbijala, kontekstualno izrazito uključenih, sa izraženim deiktičkim elementima. One se javljaju kao “spoljašnji” topik koji predstavlja situativni okvir poruke, kao u primjeru: *فِي هَذَا الْمَكَانِ نَفْسِهِ، فِي وَقْتٍ مِثْلِ هَذَا، فِي ظِلَامٍ مِثْلِ هَذَا، كَانَ صَوْتُهُ يَطْفُو كَأَحْوَاتِ مَيِّتَةٍ طَافِيَةٍ عَلَى سَطْحِ الْبَحْرِ Na ovom istom mjestu, u ovo isto vrijeme, u istoj ovakvoj tami, njegov glas je plutao poput mrtvih riba kad plutaju po površini mora (Sezona seobe na sever, 79)*. Korpus je pokazao da se ispred dislociranog elementa nesmetano mogu javiti i tekstualni konektori kao organizatori teksta. Njihova je inicijalna pozicija osigurana činjenicom da se ponašaju kao adverbijali što ne ostvaruju semantičku vezu sa porukom, već izražavaju odnos govornika prema njoj ili je povezuju sa prethodnim prethodnom, kao što se može vidjeti u sljedećem primjeru gdje imamo prijedložnu frazu u funkciji konektora objašnjavanja: *لِلتَّبْسِيطِ عَلَى الْقَارِي الْعَادِي، الْيُورَانِيَوْمَ يُوجَدُ عَلَى شَكْلِ خَامَاتٍ (ركازات) مَعْدَنِيَّة... (الديبلوماسي، نوفمبر ٢٠٠٦، ٢٧) Da pojednostavimo običnom čitaocu, uranij se nalazi u formi rude metalne... [al-Dīblūmāsī, novembar 2006, 27]*. Primjetno su frekventniji primjeri rečeničke strukture SGO uvedene resumptivnom partikulom *فَ* koja markira rečenički stvarni početak ili njenu granicu iza nekog od konektora u službi organiziranja teksta.

Dislociranu imeničku frazu može uvesti element *أَمَّا*, kojeg smo već spomenuli kao univerzalno sredstvo tematizacije, dok početak komentara signalizira resumptivna partikula *فَ*, koja nema prijevodni ekvivalent u bosanskom jeziku. Spomenuta strategija tematizacije i ranije opisana dislokacija za rezultat imaju dvije strukturno identične rečenice, ukoliko zanemarimo prisustvo, odnosno odsustvo dvaju spomenutih elemenata.

Postavlja se pitanje koja je svrha umetanja ovih elemenata. Upotrebom ovog mehanizma najčešće se markira novi rečenički topik. Međutim, treba imati u vidu da se markiraju i odnosi između referenta dislociranog konstituenta i drugih elemenata u tekstu.

Upotrebom spomenutog mehanizma dislokacije postiže se specifična modifikacija strukture topik-komentar kojom se predikacija dodatno ojačava, a topik postaje naglašeniji i markiran, kao u primjeru: (الوطن، ٢٦ يونيو ٢٠١٠، ١١) *A što se tiče naslova filma, rediteljka ga je izabrala...* [*al-Waṭan*, 26. juni 2010, 11]. Ova funkcija konstrukcije ...فَأَمَّا... se ističe u slučaju kada informacioni fokus prethodne rečenice postaje naglašenim topikom naredne ili kada se implicira ili dodatno markira kontrast između dvaju topika koji se uspoređuju, a tu funkciju jednostavna struktura topik-komentar ne mora implicirati. Ovakav kontrast mora se jasno razlikovati od kontrastivnog fokusa. Ipak, ne treba zanemariti i takvu funkciju ove strukture, kakva se realizira u sljedećem primjeru: أَمَّا أَنَا، فَإِنَّهُ يُخَامِرُنِي ذَلِكَ الْإِحْسَاسُ الَّذِي اعْتَرَانِي: لَيْلَةٌ سَمِعْتُهُ، فَجَاءَهُ وَ عَلَى غَيْرِ اسْتِعْدَادٍ مِنِّي، يَقْرَأُ شِعْرًا اِنْكَلَبِيًّا... (موسم الهجرة إلى الشمال، ٥٩) *Mene, pak, još uvijek opsjeda taj osjećaj koji sam imao one noći kada sam ga, potpuno nepripremljen i zapanjen, čuo kako govori poeziju na engleskom jeziku...* (*Sezona seobe na sjever*, 39). Dislokacijom lične zamjenice prvog lica isključuju se svi entiteti, ranije navedeni, na koje bi se eventualno mogla odnositi predikacija. Izmjena i nabranje topika nerijetko su razlog preponiranja imenske komponente u različitim jezicima. U novinskom tekstu, gdje imamo čestu izmjenu govornika, dešava se da čitav niz odlomaka započne vlastitim imenom kao topikom u konstrukciji ...فَأَمَّا... Isto tako se u deskriptivnim tekstovima izmjena topika postiže ovim mehanizmom.

Kada je u pitanju upotreba konstrukcije ...فَأَمَّا..., primjećujemo još jednu značajnu činjenicu. Naime, na poziciji topika se može naći cijela rečenica, češće nego li se nađe u funkciji subjekta u okviru ekvativne rečenice, kao u primjeru: أَمَّا أَنْ تَجْعَلَ الْأَرْقَامَ تَقُولُ شَيْئًا دُونَ آخَرَ، فَذَلِكَ شَأْنُ الْحُكَّامِ: وَ رَجَالِ السِّيَاسَةِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧٣) *Ali da natera brojeve da kazuju jedno a ne drugo, to je posao vladara i političara* (*Sezona seobe na sever*, 52).

Na koncu se nameće pitanje koliko je redosljed riječi SGO markiran. Ako prihvatimo kao tačno mišljenje da je red riječi GS neutralan, onda se red riječi SG javlja kao markiran, jer svako odstupanje od neutralnog ima obilježja markiranog iskaza. Ono što se mora imati u vidu jest činjenica da je struktura topik-komentar, iako “nosi znatne potencijale ekspresivnosti”,⁵⁰ što smo, nadamo se, pokazali u dosadašnjem

⁵⁰ Esad Duraković, *Stil kao argument. Nad tekstem Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009, 233.

izlaganju, u arapskom jeziku manje obilježena nego u jezicima u kojima topik u istaknutoj poziciji nije dominantan. Bitna značajka redosljeda SGO jest izostanak resumptivne zamjenice koja kodira funkciju topika u okviru komentara, što formalnu markiranost čini teže uočljivom. Isto tako, restrikcije u redu riječi kada je topik tematizirani subjekt labavije su od linearnih restrikcija kada je topik tematizirani objekt. Na kraju, više puta spomenuta činjenica da je frekventnost upotrebe mjerilo (ne)markiranosti, podstakla je neke autore da prihvate obrazac SGO kao osnovni red riječi u arapskom jeziku. Kada povežemo strukturne karakteristike i komunikacijske uloge ovog rečeničkog modela, možemo se složiti sa Mirghanijem i nazvati ga kvazimarkiranim redom riječi.⁵¹

VIŠESTRUKA DISLOKACIJA

Ispred glagola najmanje dvije pozicije rezervirane su za imeničke konstituente – dislocirani subjekt i eventualno fokalizirani objekt. Međutim evidentno je realizacija redosljeda konstituenata SOG izuzetno rijetka. Ovaj redosljed pronađen je tek u sakralnom funkcionalnom stilu, Tekstu koji na specifične informacione zahtjeve odgovara specifičnom upotrebom stilskih sredstava, ali i strukturnih modela: *أَهْوَلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ*: *Zar su ovi vama klanjali se?*” (Kur’an, 34:40). Dakle, ovaj ajet, sa strukturom potpunog pitanja, zahtijeva potpunu informaciju. Iza upitne partikule imamo strukturu topik-komentar sa čak dva zamjenička elementa, u kojoj dislocirani subjekatski topik *هَؤُلَاءِ (ovi)* stoji u koreferencijalnom odnosu sa markerima broja u glagolskoj formi *كَانُوا يَعْبُدُونَ (klanjali su se)*. Komentar je glagolska rečenica sa izvršenom topicalizacijom, tj. pomjeranjem direktnog objekta sa njegove primarne postglagolske pozicije. Fokalizacijom direktnog objekta u formi rastavljene lične zamjenice u akuzativu *إِيَّاكُمْ (vama)*, o kojoj smo već govorili, postiže se snažno kontrastiranje fokusa u značenju *vama (melekima), a ne Meni (Gospodaru svjetova)*. Ovaj ajet je sintaksički kompleksna i neobična struktura. Izborom obilježene strukture topik-komentar, a potom premještanjem elemenata unutar nje, nije očuvana samo rima i specifična ritmizacija Teksta, već su ispoštovani svi principi komunikacijskog dinamizma, koji podrazumijeva da se tekstualno uključene i diskursno poznate jedinice nađu pomjerene naprijed u rečeničkoj strukturi.

⁵¹ Vidi: El-Sayed Osman Mirghani, *On the Communicative Role of Word Order in Written Modern Arabic. A Contribution to Functional Linguistics*, The University of Salford, Salford, 1989, 135.

Prethodni primjer pokazao je da je u arapskom jeziku moguće da se u predglagolskoj poziciji nađu i topik i fokus, s tim da topik mora biti dislociran element. Topikalizacija ispred dislociranog elementa nije dozvoljena, kako smo već utvrdili odbacivši redosljed konstituenta OSG. No, postavlja se pitanje da li je moguća dvostruka ili višestruka dislokacija. Većina arabista smatra da arapski jezik dopušta višestruku dislokaciju.⁵² Višestruka dislokacija je postupak koji podrazumijeva da komentar primarnog topika ima strukturu topik-komentar, s tim da resumptivna zamjenica prvog topika mora biti spojena sa topikom druge strukture, a nikako ne može biti dio sekundarnog komentara.⁵³ Beeston eksplicitno odbacuje mogućnost pojave dodatnih unutrašnjih subordiniranih topika, koje Lewkovicz dozvoljava. Prema Beestonu, treći umetnuti topik može biti samo lična zamjenica koja služi za rastavljanje subjekta i određenog predikata u ekvativnoj rečenici. Objasnjavajući primjere pojave ove zamjenice, kaže da je neki drugi autori smatraju isključivo kopulativnom zamjenicom i osporavaju joj status trećeg topika. Zato tvrdi da su prihvatljive maksimalno dva topika sukcesivno raspoređena, kao na primjer: هَذِهِ الْقَرَارَاتُ ظَاهِرُهَا فِيهِ الرَّحْمَةُ *U vanjštini ovih odluka je milosrđe*.⁵⁴

Unisonost lingvisti razbija El-Yasinov glas, jer on zaključuje da u rečenici može postojati samo jedan topik sa koreferirajućom resumptivnom zamjenicom ili bez nje.⁵⁵ Istina, kada navodi primjere jordanskog dijalekta, ističe da je dozvoljena dvostruka dislokacija ukoliko se radi o dislokaciji subjekta. Analiza korpusa standardnog arapskog jezika je ovo zapažanje potvrdila. Naime, drugi topik može biti koreferencijalan sa agensom impliciranim glagolskom formom kojom započinje glagolska rečenica komentara, kao u primjerima: ...بَعْضُ النَّاسِ أَسْمَاؤُهُمْ تُنَاسِبُهُمْ تَمَامًا

⁵² Vidi, na primjer: Abdulkhaliq K. Alazzawie, *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, A. K. Alazzawie and Simon Fraser University, Burnaby, 1990, 125; Nancy K. Lewkowicz, "Topic-Comment and Relative Clause in Arabic", *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971, 824. i dr.

⁵³ Rečenica هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ *On, Allah je jedan* (Kur'an, 112:1) na poziciji topika ima nerefrentnu zamjenicu *On*. Peled navodi mišljenje nekih komentatora *Kur'ana* da je riječ *Allah* istovremeno i komentar primarne klauze i topik sekundarne klauze, budući da se u dubinskoj strukturi ova rečenica iščitava kao da se sastoji od dvije propozicije. Riječ أَحَدٌ se u tom slučaju tumači kao drugi predikat odnosno komentar (*ḥabar t̄ānī*) (upor.: Yishai Peled, "Non-Referential Pronouns in Topic Position in Medieval Arabic Grammatical Theory and in Modern Usage", *ZDMG*, Vol. 140, 1990, 14.).

⁵⁴ Primjer preuzet iz: A. F. L. Beeston, "Embedding of Theme-Predicate Structure in Arabic", *Language*, Vol. 50, No. 3, 1974, 476. Doslovni prijevod bi glasio: *Ove odluke, njihova vanjština, u njoj je milosrđe*.

⁵⁵ Upor.: Mohammed Khalid El-Yasin, "Basic Word Order in Classical Arabic and Jordanian Arabic", *Lingua*, Vol. 65, 1985, 114.

(ضوء البيت، ٤٠) *Imena nekih ljudi njima odgovaraju...* [Bandarshah, 20] i (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٩٣) *A meni je krv ključala i u glavi mi je besnela groznica* (*Sezona seobe na sever*, 135).⁵⁶

Dvostruka dislokacija se realizira isključivo kao slika komunikacijskog pretjerivanja i to tako što nadređena struktura topik-komentar nosi naglašenu tematsku vrijednost, dok zatvorena subordinirana rečenica sa strukturom topik-komentar dodatno oneobičava iskaz i daje mu ekspresivnu snagu, iako je sama zatvorena i kvazimarkirana.

DESNA DISLOKACIJA – RESUMPTIVNI TOPIK

Resumptivni topik je element što nosi informaciju za koju govornik pretpostavlja da je sagovornik zna, ali vjeruje da ju je potrebno ponoviti.⁵⁷ Kako je diskursno poznata informacija, a javlja se uglavnom u finalnoj poziciji rečenice, desno dislocirana, resumptivni topik predstavlja neočekivanu informaciju. Mogli bismo reći da imamo strukturni “odraz u ogledalu” rečenice sa strukturom topik-komentar. Ovim topikom razjašnjava se konstituent u okviru predikacije koji nosi informaciju potencijalno nejasnu sagovorniku. Obično se radi o razjašnjavanju referentnog sadržaja zamjenica u okviru predikacije, bilo naglašanih ili enklitičkih, rjeđe markera roda i broja inkorporiranih u formi glagola. Izražen je kataforički odnos između resumptivne zamjenice i elementa u funkciji resumptivnog topika.⁵⁸ Potpuna imenička fraza u funkciji resumptivnog topika služi rekodiranju referenta, kako bi se govornik uvjerio da je shvaćen, kao u primjeru: *لَكِنَّهُمْ، كَمَا قَالُوا، تَأْمَرُوا ضِدَّهُ، الْمُحَلِّفُونَ وَالشُّهُودُ وَالْمَحَامُونَ* (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨٥) *Ali su se svi oni tada urotili protiv njega – porotnici, svjedoci, odyjetnici i sudije – kako bi mu uskratili*

⁵⁶ Da bismo vjernije približili sam postupak višestruke dislokacije, ponudit ćemo doslovne prijevode ponuđenih primjera: *Neki ljudi, njihova imena, odgovaraju im kao da su za njih stvorena i Ja, moja krv ključa...*

⁵⁷ Termin *resumptivni topik* i njegovo određenje preuzeli smo od Kristen E. Brustad (vidi: *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C, 2000, 342.).

⁵⁸ Kufska škola propituje gramatičnost strukture desne dislokacije, budući da, prema njihovom stavu, zamjenica ne može prethoditi antecedentu, tj. nema kataforizacije u arapskom jeziku (vidi: Mohammed A. Farghal, “The Arabic Topic-Comment Structure”, *Journal of King Saud University*, Vol. 4, 1992, 59-60.). Ovaj stav je semantički utemeljen, ali se njegova opravdanost ne potvrđuje jezičkom upotrebom. Iako je kataforizacija u jezicima uopšte, pa i u arapskom jeziku, izuzetno rijetka, ne postoje ograničenja koja isključuju desnu dislokaciju kao izrazito snažno pragmatičko i stilsko sredstvo.

toliko očekivani i priželjkivani svršetak (Sezona seobe na sjever, 55). U navedenom primjeru u okviru komentara imamo resumptivni topik ko-referencijalan sa agensom inkorporiranim u glagolu i izraženim sufiksalskim markerima za treće lice muškog roda množine.

Kada su pitanju sintaksičko-semantičke značajke resumptivnog topika, možemo reći da su to preslikana obilježja lijevo dislociranog topika. Dakle, riječ je o sintaksički eksternom elementu, koji strukturno nije povezan sa predikacijom, ali je s njom u pragmatičkom odnosu relevantnosti. To je najčešće određen element, koji u svojoj unutrašnjoj strukturi nerijetko sadrži neko deiktičko sredstvo, poput pokazne zamjenice u funkciji determinatora, kao u primjerima: كَانَتْ مَا تَزَالُ تَقْفُ عَلَيَّ الشُّطَّ الْآخِرَ، بَيِّنِي وَبَيْنَهَا الْبَحْرُ مَا يَزَالُ، تِلْكَ الْفَتَاةُ الْوَأَسَعَةُ الْفَمِ الْكَبِيرَةِ الْأَنْفِ الزُّرْقَاءُ الْعَيْتَيْنِ (دومة ود حامد، ٧٨) *Još uvijek je stajala na drugoj obali i između mene i nje je još uvijek bilo more – ta djevojka širokih usana, velikog nosa i plavih očiju [Dūma Wadd Ḥāmid, 78].*

Resumptivni topik može biti gramatički neodređena imenička fraza, ali sintaksički modificirana i diskursno određena, kao u primjeru: وَنَظَرْتُ إِلَيْهِمْ، ثَلَاثَةَ شُبُوحٍ وَامْرَأَةً شَيْخَةً، ضَحِكُوا بُرْهَةً عَلَى حَافَةِ الْقَبْرِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٠٥) *Gledao sam ih: tri starca i starica koji su se upravo smijali zajedno, a jednom su nogom u grobu [Sezona seobe na sever, 73].*⁵⁹ Kada pronominalne riječi upućuju na subsekvens, tj. sadržaj koji slijedi, nastaje stilska figura katafora. Budući da je ovakav postupak u jezicima svijeta izuzetno rijedak, retorička i gramatička katafora se gotovo ne razlikuju, te skoro svaka kataforički upotrijebljena zamjenica ima stilski efekt.

Resumptivni topik se po pravilu javlja u nominativu. Međutim, katkada je teško utvrditi da li se radi o resumptivnom topiku ili o eliptičnom permutativu. Prema Dikovom mišljenju, eksterna pragmatička funkcija *tail*, koja se prevashodno vezuje za resumptivni topik, istovremeno uključuje i primjere što se u gramatici arapskog jezika uklapaju u kategoriju *permutativa (al-badal)*.⁶⁰ Smatramo da je veoma bitno ograditi strukturno i značenjsko polje dislociranog topika (*al-mubtada' al-mu'ahḥar*) i permutativa. Pod permutativom se misli na konstrukciju “kad neka imenica zamjenjuje drugu (užeg značenja)” i “pobliže objašnjava njen

⁵⁹ Sva tri prevodioca u analiziranom korpusu su relativnu rečenicu preveli kao nezavisnu rečenicu. Kao predstavan za sva tri prijevoda izabrali smo sljedeći: *Gledao sam ih: tri starca i starica, upravo su se smejali zajedno, a jednom su nogom u grobu (Sezona seobe na sever, 73).* Zanimljivo je da se ista imenička fraza može posmatrati kao desno i kao lijevo dislocirani topik, a ista enklitička forma lične zamjenice trećeg lica množine kao kataforički i kao anaforički element.

⁶⁰ Upor.: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989, 125.

pojam”.⁶¹ Ma kako resumptivni topik i permutativ imali slična obilježja, prije svega strukturalna, oni predstavljaju dva različita diskursna procesa. Permutativ ima zadatak, ne samo da objasni, već i da modificira i korigira pogrešnu informaciju sadržanu u predikaciji. Otvoreno je pitanje koliko se permutativ može smatrati eksternom funkcijom, budući da i modifikativni i korektivni permutativ ostvaruju užu i čvršću vezu sa antecedentom i predikacijom od bilo kojeg resumptivnog topika. S antecedentom, pored veza koje su inherentne njegovom informacionom statusu, permutativ ostvaruje i strukturne veze, kao što su padež i forma konstrukcije koja se zamjenjuje.⁶² U isto vrijeme, permutativ nema ni referencijalnih ni pozicionih ograničenja. S druge strane, resumptivni topik uvijek je u postpoziciji na začelju rečenice. No, kao najvažnija strukturalna razlika, treba se navesti činjenica da se u okviru predikacije mora javiti neki signal originalne pozicije dislociranog topika u formi resumptivne zamjenice (naglašene, enklitičke ili nulte), dok permutativ referira na cijeli konstituent, a ne na jedan njegov član. Uprkos pokušaju da se jasno diferencijaciju ova dva rečenička elementa, katkada postoji mogućnost da u analizi rečenice neku strukturu motrimo i kao resumptivni topik i kao permutativ.

ZAKLJUČAK

U arapskom jeziku se za tematizaciju različitih rečeničkih elemenata, pored topikalizacije, može upotrebljavati i relativno frekventna strategija dislokacije. Element koji je dislociran sa originalne pozicije, na kojoj ostaje trag u formi resumptivne zamjenice, stoji u inicijalnoj poziciji specifične strukture topik-komentar. Topik se ističe zasebnom intonacijom, neutralizacijom padežnog markera, resumptivnom zamjenicom u okviru klauze koja slijedi (*komentara*), a njegova određenost je diskursne prirode, ne i formalne.

Strukture SGO smatramo primjerima dislokacije, a ne topikalizacije. Iako pri tematizaciji subjekta izostaje resumptivna zamjenica, funkcija topika unutar komentara kodirana je glagolskim afiksima roda i broja koji izostaju u strukturi GSO. Stoga, ukoliko se uzmu u obzir diskursne

⁶¹ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997, 518. U savremenim gramatikama arapskog jezika permutativ i apozicija (*‘atf al-bayān*) obično se ne razdvajaju (vidi, na primjer: Karin C. Ryding, *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 224-7.)

⁶² Treba naglasiti kako tradicionalna gramatika smatra da je permutativ u padežu u kojem je i izraz na koji referira ne zbog kongruencije sa konstituentom koji supstituira već zahvaljujući repetitiji regensa u dubinskoj reprezentaciji rečenice.

funkcije, te invarijabilnost inicijalne pozicije dislociranog subjekta, struktura SGO u potpunosti korespondira sa strukturom topik-komentar.

Topik, kao data informacija u poruci, se u strukturi topik-komentar pragmatički logično povezuje sa kontrastivnim fokusom. Ovakvom konstrukcijom topik se dodatno naglašava i ističe, tako da se, pored komunikacijskog značaja koji ima, ne smije zanemariti niti stilski potencijal ove strukture.

IZVORI

al-Dīblūmāsī, No. 31, nūfimbir 2006.

Kur'an s prijevodom na bosanski jezik, prijev. E. Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

Naṣṣ kalima al-ra'īs al-Mubāarak, ra'īs al-ġumhūriyya wa ra'īs al-ḥizb al-waṭanī al-dīmuqrātī ḥilāl 'iġtimā' ihi bi qiyādāt al-ḥizb, 10. nūfimbir 2010, Internet. 16.06.2011.

Naṣṣ kalima Mu'ammār al-Qaḍāfī allatī waġġahahā li al-ša'b al-tūnīsī, 16. yanāyir 2011, Internet. 16.06.2011.

Rūtānā, 2, No. 114, 19. sabbambir 2007.

Rūtānā, 3, No. 116, 03. ūktūbir 2007.

al-Šabāḥ, No. 3468, 6. yūnyū 2011.

Šāliḥ, al-Ṭayyib, *'Urs al-Zayn*, Dār al-ġabal, Bayrūt, s.a.

Šāliḥ, al-Ṭayyib, *Bandar Šāḥ. Daww al-bayt*, Dār al-ġabal, Bayrūt, s.a.

Šāliḥ, al-Ṭayyib, *Bandar Šāḥ. Maryūd*, Dār al-ġabal, Bayrūt, s.a.

Šāliḥ, al-Ṭayyib, *Dūma Wadd Hāmid*, Dār al-ġabal, Bayrūt, s.a.

Šāliḥ, al-Ṭayyib, *Mawsim al-ḥiġra 'ilā al-šimāl*, Dār al-ġabal, Bayrūt, s.a.

Salih, Tajib, *Sezona seobe na sever*, preveo s arapskog Srpko Leštarić, Clio, Beograd, 2000.

Salih, Tajib, *Sezona seobe na sjever*, s arapskog preveo Ahmed Zildžić, Vrijeme, Zenica, 2006.

Salih, Tajib, *Vrijeme seobe na sjever*, prijev. Delila Dizdarević, Svjetlost, Sarajevo, 1995.

Salih, Tayeb, *Bandarshah (Dau al-Beit and Meryoud)*, Kegan Paul, London and New York, 1996.

Salih, Tayeb, *The Wedding of Zein and Other Stories*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1999.

al-Waṭan, No. 5410, 26. yūnyū 2010.

DISLOCATION AS A STRATEGY OF THEMATISATION IN ARABIC

Summary

The contemporary Arabic studies rarely include corpus-based works discussing at various levels of sentence description the mechanisms of thematisation, i.e. moving of constituents to initial position from their unmarked post-verbal and post-subject positions. This paper examines a specific thematisation strategy, namely dislocation and aims to discuss the properties of the Arabic topic-comment structure. The paper gives an insight into syntactic and semantic features of

topic-comment structure constituents and communicative role of the topic that is an external sentence element. The analysis focuses on frequently discussed subject thematisation and it is argued that the SGO structure is the topic-comment structure, i.e. it falls under the rule of dislocation, not focusing. The dislocated constituent will leave a trace at the original site, not by usage of resumptive pronoun clitic form, but in form of verb agreement fully specified for number, person and gender affixes instead. Also, a fundamental distinction is drawn between structural and semantic field of resumptive topic i. e. right-dislocation and permutative.

Key words: thematisation, dislocation, topic-comment structure, contrastive focus, multiple dislocation, resumptive topic